

УДК 330.131.5:631.11

Юрій Т.П.

*кандидат економічних наук,**асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича***ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ****AGRICULTURAL ENTERPRISES EFFICIENCY FACTORS****АНОТАЦІЯ**

Висвітлено необхідність визначення ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства в умовах обмеженої інформаційної бази. Проаналізовано основні фактори ефективності діяльності підприємства як продуктивність праці, індекси продуктивності праці, рентабельність, окупність витрат, валовий дохід, землемісткість та інтенсивність.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, ефективність, продуктивність праці, рентабельність, валовий дохід, окупність витрат, землемісткість, інтенсивність.

АННОТАЦИЯ

Освещена необходимость определения эффективности деятельности сельскохозяйственного предприятия в условиях ограниченной информационной базы. Проанализированы основные факторы эффективности деятельности предприятия как производительность труда, индексы производительности труда, рентабельность, окупаемость затрат, валовой доход, землеемкость и интенсивность.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, эффективность, производительность труда, рентабельность, валовой доход, окупаемость затрат, землеемкость, интенсивность.

ANNOTATION

The article deals with the necessity of the agricultural enterprises efficiency under limited information base. The basic factors of enterprise efficiency as productivity, indices of productivity, profitability, cost recovery, gross income, land capacity and intensity.

Keywords: agricultural enterprise efficiency, productivity, profitability, gross revenue, cost recovery, soil capacity, intensity.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення в аграрному секторі виробництва посприяли розвитку й формуванню нових підприємницьких структур у сільському господарстві України, це сільськогосподарські виробничі кооперативи, створені шляхом об'єднання фізичних осіб, їх майна й землі на підставі вільного волевиявлення громадян; господарські товариства (акціонерні, з обмеженою, додатковою й повною відповідальністю); приватні підприємства на основі власних землі й майна, оренди земельних та майнових паїв членів реформованого аграрного формування; фермерські господарства з використання власного майна й землі, включаючи оренду майнових і земельних паїв.

Виробнича діяльність суб'єктів господарювання в першу чергу спрямовується на одержання прибутку, як основи їх подальшого функціонування та ефективного розвитку. Однак доходи більшості сільськогосподарських підприємств залишаються недостатніми для забезпечення інноваційного розвитку. Зменшується кількість сільськогосподарських підприємств, погіршуються якісні показники їх

забезпеченості основними видами ресурсів. Але, починаючи з 2011 року основними виробниками сільськогосподарської продукції стали сільськогосподарські підприємства. Однак при цьому спрощується структура їхніх посівних площ, в якій високу питому вагу займають зернові культури та скорочується поголів'я великої рогатої худоби. Основними виробниками продукції тваринництва та овочів все ж залишають господарства населення.

Нові обставини господарювання вимагають використання більш ширшого складу показників ефективності з орієнтацією на пріоритет суспільного ефекту, з прагненням максимально узгодити інтереси в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми ефективності присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Зарубіжна економічна думка, сформована на ринкових засадах і конкуренції соціально-економічних систем, позиціонує ефективність як результат діяльності суб'єкта, сформований вкладанням ресурсів для максимізації прибутку (В.К. Паретто); підприємницькі дії, пов'язані з інноваційним характером виробництва та економією витрат, що забезпечує необхідний ефект (Й. Шумпетер); відповідний рівень необхідного використання праці для створення суспільного продукту (К. Маркс); причинно-наслідковий зв'язки між вкладеними ресурсами й отриманим результатом (Л.Г. Мельник); використання ресурсів з метою максимізації виробництва й послуг (А. Саліван). Таким чином, поняття ефективності формується навколо таких категорій як ефект, економічний ефект, затрати ресурси, результат.

Теоретико-методологічні засади формування, оцінювання та зростання ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств ґрунтовно розкрили у своїх наукових працях В.Г. Андрійчук, В.С. Дієсперов, М.Й. Малік, В.Я. Мессель-Василяк та ін. дослідники.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні вітчизняні дослідження, окремі аспекти формування показників ефективності сільськогосподарської діяльності підприємств потребують уточнень та вдосконалення, що зумовлено особливостями розвитку галузі. Подальшого дослідження й обґрунтування вимагають сучасні

проблеми, що виникли в зв'язку із обмеженням інформаційного забезпечення аналізу результатів діяльності підприємств. Ці обставини стали перешкодою для одержання різносторонньої характеристики ефективності сільськогосподарських підприємств.

Формулювання цілей статті. Обґрунтування факторів ефективності сільськогосподарського підприємства на основі існуючої та обмеженої інформаційної бази, розрахунок яких може вплинути на визначення ефективності господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення докорінних реформ в аграрному секторі вплинуло на виробництво валової продукції сільського господарства, розподіл земельних ресурсів України та ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств.

Ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах є однією з основних компонентів ефективності галузі сільського господарства, що визначається ступенем досягнення тих цілей, які суспільство ставить перед нею. Кінцеві цілі розвитку сільського господарства мають соціальний характер, але їх досягнення відбувається на основі реалізації економічних і технологічних передумов.

Економічну ефективність сільськогосподарського виробництва визначають на різних рівнях. Зокрема, виділяють економічну ефективність виробництва, окремих галузей сільського господарства, виробництва в сільськогосподарських підприємствах різних форм власності, їх об'єднаннях та внутрішньогосподарських підрозділах, виробництва окремих культур, продукції, послуг, впровадження у виробництво інноваційних технологій. Залежно від цього використовують різні економічні показники. Об'єктивна оцінка економічних процесів і явищ можлива лише в разі правильного застосування методів їх дослідження. Загальний підхід до оцінки ефективності діяльності являє собою досягнення мети господарської діяльності підприємства з найменшими витратами праці [8, с. 54].

Під час проведення економічної оцінки ефективності виробництва в різних формах господарювання потрібно враховувати такі її чинники, як рівень концентрації виробництва, форму власності на засоби виробництва й спосіб її використання. При цьому, очевидно, на сьогодні неможливо обрати якусь одну найкращу для будь-яких природно-кліматичних умов організаційно-правову форму аграрного виробництва, як неможливим є й вибір якоїсь однієї системи показників для їх оцінки. Здійснюючи оцінку ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, безумовно слід використовувати загальновідомі показники ефективності (продуктивність праці, урожайність культур, продуктивність тварин, норма прибутку) [3, с. 61].

Ефективність не можна виразити однозначно, оскільки потрібно враховувати різні інтер-

еси та ресурси, умови функціонування вітчизняної економіки у світовій. Спроби вивести один узагальнюючий показник ефективності результату не дають, хоча деякі показники певною мірою є інтегральними, як валовий дохід, додана вартість, валовий внутрішній продукт, суспільна продуктивність праці.

У нових умовах господарювання на багатьох підприємствах економічна робота стала занедбаною, не стало економістів, погіршився первинний облік. Завдало шкоди звуження інформації у формах статистичної звітності щодо структури виробничих витрат, обсягу, складу й розподілу затрат праці та коштів на оплату праці. Основною базою для аналізу показників ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств є форма № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства», але не всі підприємства звітують по вказаній формі.

Одним з найважливіших критеріїв ефективності виробництва є продуктивність праці, що є головною якісною характеристикою ефективної системи господарювання ринкового типу, в якій вільний рух капіталу й робочої сили сприяє розширенню ємності товарного ринку, ринку праці та капіталу, а також забезпечує товаровиробникам нагромадження основного капіталу, нормальне відтворення залученої до економічної діяльності робочої сили, створення інвестиційних та інноваційних фондів, а також вирішення інших соціально-економічних питань [5, с. 341].

Продуктивність праці має велике національне значення:

- важливе джерело збільшення виробництва продукції та сировини в умовах зменшення затрат робочої сили;
- головний фактор скорочення затрат живої праці під час виробництва продукції та економії робочого часу;
- важлива передумова для скорочення робочого дня, тижня, року, що дає змогу працівникам краще задовольняти особисті та суспільні потреби;
- скорочення витрат на оплату праці в розрахунок на одиницю продукції за випереджаючими темпами зростання продуктивності праці в порівнянні з заробітною платою, що сприяє відносному її зменшенню, а отже, здешевленню виробництва продукції;
- підвищення ефективності використання та економії витрат минулої праці, уречевленої в матеріальних ресурсах;
- економить живу та уречевлену працю, що створює передумови до зниження собівартості продукції, збільшення рівня рентабельності та норми прибутковості;
- вирішальний мотив поліпшення матеріального добробуту села.

Поділяємо думку О.А. Бугуцького [2, с. 32], що до джерел зростання продуктивності праці правомірно відносити:

1) підвищення під дією праці родючості ґрунту й продуктивності тварин, що позначається на рівні виходу валової продукції з одиниці земельної площі;

2) економію праці завдяки технічній озброєності й суспільній організації праці. Резервами підвищення продуктивності праці є зниження технологічної трудомісткості та більш повне використання фонду робочого часу.

Доцільно проводити розрахунки трудового та вартісного показника продуктивності праці. Перший – індекс продуктивності праці виведено з показників трудомісткості різних рослинницьких та тваринницьких продуктів, які в звітній формі представлені прямими затратами. Як вартісний показник взято відношення до прямих затрат праці обсягу виробництва продуктів, розрахованого за їхньою середньою українською виробничою собівартістю. Індексом продуктивності праці зіставляється продуктивність у даному підприємстві із середньою українською. За допомогою індексу можна також оцінювати динаміку продуктивності праці в підприємстві, по регіону. Вартісний показник дозволяє оцінювати можливості відтворення виробництва й підвищення оплати праці. Трудове спів вимірювання важливе для оцінки використання трудових ресурсів, зайнятості [6, с. 43].

Однак, вилучення з форми № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства» у 2007 році, затрат праці не дозволяє обчислювати з неї показники її продуктивності. З цього часу для розрахунку продуктивності праці використовуються середньоукраїнські значення трудомісткості продуктів розраховані згідно форми № 50 с-г, які накладаються на значення наступних періодів. Тому такі розрахунки можуть бути тільки орієнтованими. За сьогоденних умов продуктивність праці може бути виміряна тільки вартісним показником.

Результати діяльності підприємств прийнято оцінювати одним узагальнюючим критерієм – рентабельністю, що визначається по реалізованій частині продукції. Офіційний показник рентабельності розраховується відношенням суми виручки за рослинницьку та тваринницьку продукцію разом до витрат також по всьому сільськогосподарському виробництву. Але при такому розрахунку не беруться до уваги витрати на матеріали власного виробництва. Їх формують витрати на виробничі цілі власних кормів, насінні, підстилкового матеріалу, молока на випоювання молодняку, нетоварної частини продукції бджільництва тощо. Найбільша питома вага матеріалів власного виробництва – корми. Наприклад, витрати на вирощування кормів визначають по рослинництву, а потім ще враховують через собівартість цих кормів у тваринництві. Повторний рахунок збільшує суму витрат по обох галузях. Кормова продукція на реалізацію не виходить. З іншого боку, при обчисленні рентабельності враховують

тільки ті витрати, що віднесені на реалізовану продукцію. Логічно враховувати витрати, здійснені на всю вироблену продукцію. Виходячи з цього, поряд з офіційним показником рентабельності визначають показник покриття всіх витрат сільськогосподарського виробництва виручкою від реалізації. Здебільшого він відносно нижчий. Однак при розвиненому тваринництві, забезпеченому власними кормами, прийнятий показник рентабельності її занижує. Таке зменшення тим значніше, чим вище відношення суми повторного рахунку до витрат підприємства на сільськогосподарську продукцію. На величину рентабельності впливає також врахування виробленої продукції минулих років, тобто реалізована продукція перевищує обсяги виробленої в поточному році.

Визначальне місце в аналізах відводиться вимірюванню обсягів виробництва через показник валового доходу. Валовий дохід – узагальнюючий показник кінцевих результатів виробничо-господарської діяльності підприємства. У ньому втілюється заново створена в процесі виробництва вартість, результат праці працівників підприємства. Різниця між господарствами за величиною валового доходу набагато більша, як за виробництвом валової продукції. Виробництво в діючому підприємстві, природно, завжди виражається додатним числом. Валовий дохід часто має від'ємне значення – і не тільки в частині господарств, а й у регіонах. Це означає, що прибутку немає, а оплата праці не покривається сумою валового доходу.

Величина валового доходу визначається відніманням від суми валової продукції всіх витрат без оплати праці. У даному разі виробництвом логічно вважати виручку від реалізації продукції. Витрати потрібно зменшувати на суму повторного рахунку, аналогічно тому як коригується валове виробництво.

Валовий дохід як результативна характеристика може аналізуватися відношенням його величини до площі сільгоспугідь, затрат праці, кількості працівників, витрат виробництва. Валовий дохід з розрахунку на годину трудових затрат буде вартісною характеристикою продуктивності праці. Звичайно, тільки тоді, коли в господарстві виробництво дохідне.

У сільськогосподарському виробництві суттєвими є регіональні особливості, які діють як постійний фактор ефективності, особливими є землезабезпеченість та інтенсивність виробництва, яка характеризується витратами та віддачею з одиниці площі сільгоспугідь.

Землемісткість робочого місця визначається як відношення площі угідь на працівника в сільськогосподарському виробництві. Зміни в землі місткості робочого місця можна оцінювати по різному. З одного боку, зростання цієї величини супроводжується підвищенням продуктивності праці. З іншого, воно спричиняє зменшення сільськогосподарської зайнятості, яка часто має небажані соціальні наслідки.

Насичення виробництва за рахунок інтенсивних трудомістких галузей – скотарства, овочівництва, садівництва, вирощування певних технічних культур зумовлюватиме скорочення оброблюваних площ. Інтенсивний розвиток вимагає значно вищих витрат праці на гектар, що призведе до збільшення кількості необхідних працівників.

При завеликій площі угідь на працівника в сільськогосподарських підприємств виникає потреба у використанні послуг сторонніх організацій. Ступінь їхнього залучення визначається відношенням суми оплати їхніх послуг до оплати праці сільськогосподарських працівників і впливає на формування зайнятості сільської території.

Із землемісткістю робочого місця прямо пов'язаний найважливіший фактор інтенсифікації, за яким виробничі витрати зіставляються з площею сільгоспугідь [4, с. 82]. Сільськогосподарською інтенсифікацією виробництва є впровадження науково-технічного прогресу шляхом застосування сучасних ресурсощадних технологій, збільшення й раціональне використання добрив, високоврожайних районованих сортів і високопродуктивних порід тварин і птиці тощо. У кінцевому результаті вони знаходять своє вираження в збільшенні виробничих витрат на гектар площі й голову тварин.

Одним із вирішальних факторів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва й функціонування агропромислового комплексу є оптимізація забезпеченості аграрної сфери трудовими ресурсами. Здійснюючи аналіз ефективності використання трудових ресурсів підприємства, то слід зосередити увагу на таких аспектах:

- внутрішньо змінні втрати робочого часу;
- втрати робочого часу внаслідок плинності кадрів;
- рівень використання засобів механізації та автоматизації праці;
- аналіз системи стимулювання працівників;
- визначення професійно-кваліфікаційної структури працівників.

На думку Й.С. Завадського, ефективність аграрного сектора економіки лише на третину зумовлюється вкладенням у техніку й устаткування, а усе інше залежить від людського чинника, інтелектуального потенціалу, кваліфікаційного рівня, здібностей керівників і спеціалістів [4, с. 53]. Трудові ресурси сільськогосподарського підприємства відіграють провідну роль в ефективному використанні землі, знарядь праці, інших засобів виробництва, а також фінансових та інших ресурсів.

Саме використання із повноцінним відтворенням природного та людського ресурсу повинно стати вихідним критерієм ефективності [4, с. 72].

Ресурсний напрям являється також безумовним критерієм аналізу ефективності ді-

яльності підприємства, що відображає першочергову необхідність аналізу ефективності використання наявної матеріальної бази виробництва та живої праці. При цьому слід враховувати рівень завантаження обладнання в часі, структуру собівартості продукції, що виготовляється, з точки зору співвідношення в ній часток амортизації, матеріальних витрат, витрат на оплату праці. Зазначені показники слід розглянути в динаміці, а також якщо можна, порівняти з показниками найближчих конкурентів.

Висновки. Здійснюючи оцінку ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, використовують узагальнені показники ефективності, як продуктивність праці, урожайність культур, продуктивність тварин, норма прибутку. Деякі показники певною мірою є інтегральними, як валовий дохід, додана вартість, валовий внутрішній продукт, суспільна продуктивність праці.

Однак у сучасних умовах господарювання, враховуючи звуження інформаційної бази щодо структури виробничих витрат, обсягу, складу й розподілу затрат праці та коштів на оплату праці, дослідження визначення ефективності діяльності підприємства ускладнюється.

Основною базою для аналізу показників ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств є форма № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства». Крім узагальнених показників визначення ефективності доцільно використовувати показник окупності витрат, що враховує повторний рахунок підприємства (особливо для підприємств з розвинутим тваринництвом). У зв'язку із регіональними відмінностями варто використовувати показники землемісткості та інтенсивності, що впливають на формування зайнятості сільської території.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / Андрійчук В.Г. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Бугуцький О.А. Продуктивність праці в сільському господарстві / О.А. Бугуцький. – К.: Урожай, 1973. – 72с.
3. Бучко І.С. Ефективність функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві / Бучко І.С. // Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету: Економіка. – Ч. 2. – 2007. – № 65. – С. 62-73.
4. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському виробництві: [монографія] / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 340 с.
5. Дуда С.В. Сучасні підходи до вивчення поняття продуктивності праці / Дуда С.В. // Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету. – 2005. – Вип. 15.5. – С. 340-345.
6. Дієсперов В.С. Продуктивність сільськогосподарської праці: [моногр] / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 274.
7. Завадський Й. Фактори мотивації персоналу в менеджменті /

- Завадський Й, Червінська Л. // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 53.
8. Іванько А.В. Регулювання агропродовольчого виробництва: регіональний аспект: Монографія / Іванько А.В. – К.: НЦ ІАЕ, 2008. – 230 с.
9. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 19-24.
10. Основи аграрного підприємництва / [Малік М.Й., Зіновчук В.В., Лупенко Ю.О. та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. – К. – Академія, 2001. – 582 с.